

“Үлгэрийн далай”-н англи орчуулгын тухай

(Оноосон нэр болон хуучирсан үгийн орчуулгын жишээн дээр)

Д.Бүрнээ⁷⁷ (МУИС)

Товч агуулга: Монгол Ганжуурын 90 дүгээр ботиор уламжилж ирсэн “Үлгэрийн далай” судрыг 17 зууны үед Хөх хотын Ширээт гүүш төвд хэлнээс монгол хэлнээ орчуулсан бөгөөд тус орчуулгын 1714 оны барыг С.Фрай англи хэлнээ орчуулж, 1981 онд хэвлүүлжээ. Ширээт гүүшийн орчуулга худам монгол бичгээр уламжилж ирсэн бөгөөд дуун хөрвүүлэгчээс монгол бичгийн хэл, монгол орчуулгын уламжлалын талаар зохих мэдлэг эзэмшсэн байхыг шаардсан, ялангуяа буддын шашин гүн ухааны холбоотой үг хэллэг, нэр томъёог орчуулах талаар ихээхэн эрэл хайгуул хийж орчуулах эх байсныг тэмдэглэх хэрэгтэй. Монгол эхэд санскрит гаралтай оноосон нэр нэлээд хувийг эзэлж байх учир бид энэхүү өгүүлэлдээ С.Фрай оноосон нэр болон хуучирсан үг хэллэгийг хэрхэн орчуулсаныг ажигласан болно. С.Фрай монгол орчуулгын уламжлалыг судалж үзсэний үндсэн дээр оноосон нэрийн нэлээд олон хувийг санскритаар сэргээн буулгахын сацуу, өнөөгийн уншигчид тэр бүр сайн мэдэхгүй хуучирсан үг хэллэгийг ганц нэг эндүү ташаа хөрвүүлж, зарим нэгэн газар товчилж хураангуйлсныг эс тооцвол хуучирсан үгийн утгыг төвд эх судраас эрж, үнэн зөв орчуулсан байна. Өөрөөр хэлбэл С.Фрай монгол бичгийн хэл төдийгүй төвд эхийг дамаа судалж үзсэний үр дүнд дэлхийн дахины уран зохиолын сан хөмрөгт нэгэнтээ байраа эзэлсэн энэхүү алдартай зохиолын агуулгыг англи хэлнээ бүрэн дүүрэн орчуулж, гадаад улс орны уншигчдад хүргэж чаджээ.

Түлхүүр үг: Хэл дамнасан орчуулга, төвд эх, худам монгол бичгийн эх, оноосон нэр, хуучирсан үг, англи орчуулга.

“Үлгэрийн далай” бол монголчуудын дунд бар хэвлэл болон гар бичмэлээр өргөн тархсан, монгол түмний олон үеийн туршид шүтэн биширч, амтархан уншиж ирсэн дурсгал юм. Академич Ц.Дамдинсүрэн, Б.Ринчен нарын тэмдэглэсэнчлэн энэхүү дурсгал монголын ард түмний оюун санааг эзэмдэж, урлаг утга зохиолд ул мөрөө үлдээсэн билээ.

“Үлгэрийн далай” бол зөвхөн монголчуудын дунд төдийгүй буддын шашин соёлт Ази тивийн олон оронд түгэн дэлгэрчээ. Ийнхүү дэлхий дахины утга зохиолын баялаг сан хөмрөгт хүндтэй байрыг эзлэх болсон эл зохиолд буддын шашны гол сургаал болох үйлийн үрийн тухай номлолыг үлгэр домог, адилтгал зүйрлэлийн хэлбэрээр тайлбарлаж, хүн төрөлхтний сайн сайхан, аз жаргалтай, энх тунх амьдрахын мөнхийн хүсэл эрмэлзлэлийг бахдан дуулсан, аливаа сайн бүхний саад тотгор болсон мунхаг сэтгэл, шунал тачаал, уур

77 МУИС-ийн ШУС, профессор, доктор

хилэнг огоорон тэвчихийг уриалан дуудсан байна. Амьдралын утга учирьг танин мэдүүлсэн, сурган хүмүүжүүлэх гүн утга агуулгатай энэхүү зохиолыг төвд хэлнээс монгол хэлнээ Хөх хотын Ширээт гүүш 17 дугаар зуунд орчуулсан нь гар бичмэлээр өргөн тархсанаас гадна хэд хэдэн удаа хэвлэгдэж олон түмний хүртээл болжээ. “Үлгэрийн далай” судрын хамгийн эртний бар болох 1714 оны хэвлэлийг С.Фрай англи хэлнээ орчуулжээ. 1981 онд хэвлэгдэн гарсан энэхүү орчуулгын талаар зарим ажиглалт хийснээ та бүхэнд толилуульж, санал бодлоо хуваалцахыг зорилоо.

“Үлгэрийн далай”-г барууны эрдэмтэд эртнээс судалж орчуулж иржээ. Тухайлбал тус судрыг Орос Дани улсын эрдэмтэн Я.Шмидт герман хэлнээ, Ю.М.Парфионович орос хэлнээ, Ч.Дас, Х.А.Ешке нар толь бичиг зохиохдоо ашиглаж байсан бол Ж.Крюгер 1967 онд англи хэлнээ хэсэгчилж орчуулжээ. Харин англи бүрэн орчуулгыг эрдэмтэн С.Фрай хийжээ. Орчуулагч С.Фрай энэхүү орчуулгын эх болох 1714 оны бар хэвлэлийг МУИС-ийн проф. Ш.Лувсанвандангаас хүлээн авч ашигласан тухайгаа орчуулгынхаа оршилд тэмдэглэжээ. Орчуулагч оршил өгүүлэлдээ монголын буддын шашны нэр томъёоны сайн толь бичиг байхгүй байснаас саад бэрхшээл тулгарч байсныг дурдаад орчуулахдаа баримталсан арга зарчимынхаа талаар дурдсан байна. Тэр бээр олонхи оноосон нэрийг санскритаар хөрвүүлэхийг чармайжээ. Ийнхүү санскрит хэлээр хөрвүүлэх аргыг бүр 14 дүгээр зуунаас монгол гүүш нар бүтээлчээр хэрэглэж ирсэн билээ. Монголын буддын уран зохиол энэтхэгээс гаралтай учир энэтхэгийн бичгийн хэл болох санскрит хэлнээс монгол хэлнээ нэвтэрсэн буддын шашны нэр томъёог ийнхүү зээлдэн авч орчуулах нь оновчтой зөв арга болохыг бусад хэлний хөрвүүлэг тухайлбал орос орчуулгаас ч харж болох байна.

Оноосон нэрийг орчуулсан нь

“Үлгэрийн далай” судрыг төвд хэлнээс орчуулсан Ширээт гүүш оноосон нэрийг орчуулах, санскрит нэрээр нь сэргээн буулгах, галиглах аргыг хэрэглэсэн байх бөгөөд түүний энэ аргыг ч С.Фрай судалжээ. Учир нь хэл дамнасан орчуулга хийхэд зайлшгүй орчуулгын эхийг ямар нэг хэмжээгээр судалж үзэх, орчуулгын уламжлалыг судлах шаардлага тулгардаг. Үүнийг дараах жишээн дээр авч үзье.

Нэг. Санскритаар сэргээн орчуулсан нь

1. “Үлгэрийн далай” төдийгүй буддын утга зохиолд олонтаа тааралддаг оноосон нэр бол Итгэл Үгүй Идээн Өглөгт болно. Домогт өгүүлснээр тэр бээр бурхан Будда-г ивээн тэтгэж байснаараа алдаршсан баян гэрийн эзэн юм. Түүний жинхэнэ нэр нь Судатта боловч итгэл авралгүй болсон үгээгүү ядууст идээ зоог өргөн барьж байснаараа алдаршжээ. **Mgon med zas sbyin** хэмээх төвд нэрийг Итгэл Үгүй Идээн Өглөгт⁷⁸ хэмээн Ширээт гүүш үгчлэн орчуулж тус гэрийн эзний өгөөмөр зан төрхийг монгол уншигчдад хүргэжээ. Энэхүү нэрийг С.Фрай орчуулалгүй Анаатхапиндика (Anathar-indika) хэмээх санскрит нэрээр буулгажээ. Ингэж санскритаар буулгах нь буддын

78 Тус нэрийг С.Дас “Төвд англи толь”-доо “n. of a certain house holder who accomodated Buddha in the Jetavana grove of Sravasti. He was the chief house holder devotee of Buddha” хэмээн тайлбарлажээ.

утга зохиолыг англи хэлээр уншигчдад илүү ойлгомжтой хэмээн үзсэн бололтой. Нөгөөтэйгүүр төвд-монгол орчуулгын түүхээс үзвэл энэтхэг гаралтай оноосон нэрийг санскритаар сэргээн буулгаж байсан уламжлал ч бий. Тухайлбал 14 зууны Сономгарагийн орчуулгад Олноо өргөгдсөн хэмээх хааны нэрийг Махасбади, Хүрдэн эргүүлэгч хэмээх нэрийг Чагирварда хэмээн буулгаж байсныг бид мэднэ. “Үлгэрийн далай”-н өөр нэгэн хөрвүүлэг болох Тойн гүүшийн орчуулгад ч дээрхи оноосон нэрийг Anandabindaki⁷⁹ гэж буулгасан байдгийг дурдаж болно.

- Бурхан Будда-гийн заларч ном сургаалаа айлдаж дияан бясалгал хийж байсан газар бол Ялгуугч хан хөвгүүний цэцэглэг (тө. Rgyal bu rgyal byed kyi tshal) болно. С.Фрай энэхүү оноосон нэрийг Jetavana monastery, Jetavana grove гэж хоёр янзаар буулгажээ⁸⁰. Jetavana бол ялгуугч хан хөвгүүний цэцэглэг хэмээх үгийн хөрвүүлэг болно. Ялгуугч хан хөвгүүн бол энэтхэгийн Прасенажит хэмээх хааны хүү байсан бөгөөд уг нэрийн санскрит хөрвүүлэг нь Jeta болно. Домогт өгүүлсэнээр тэр бээр өргөн уудам ой шугуй бүхий газар нутгийг Итгэл Үгүй Идээн Өглөгт нэрт гэрийн эзэнд худалдсан ажээ. Тойн гүүш бээр Āid kōbegün ü seḥeglig⁸¹ гэж санскрит нэрээр буулгасан буй. Ийнхүү санскритаар сэргээн буулгасан жишээ цөөнгүй байх бөгөөд тэдгээрээс заримыг авч үзье.

Монгол бичлэг	Англи орчуулга	Монгол бичлэг	Англи орчуулга
Хүлцэгч (арш)	Ksāntivādin	Хормуст (тэнгэр)	Indra
Гэгээнээ Ялгуугч (хаан)	Prasenajit	Эсэр (тэнгэр)	Brahma
Тэмцэгч (хаан)	Kalinga	Гөрөөс (түшмэл)	Mrgara

Оноосон нэрийн монгол орчуулгын уламжлалд үгчлэн орчуулах бас санскритаар хөрвүүлэх уламжлал аль аль нь байжээ. С.Фрай санскритаар хөрвүүлэх аргыг сонгосон бөгөөд энэ нь “Мэргэд гарахын орон” толь бичигт дэвшүүлсэн орчуулгын зарчимтай ч таарч байна⁸².

Хоёр. Галиглан буулгасан нь

Ширээт гүүш болон Тойн гүүшийн монгол орчуулгад олон арван санскрит оноосон

79 *Le Datavikonamasutra texte Mongol du Toyin guisi par Ce.Šagdarsüren, Budapest, 1989, 23.*

80 *Ийн хэмээн миний сонссон нэгэн цагт Ялж Төгс Нөгчсөн бурхан Ялгуугч хан хөвгүүний цэцэглэг Итгэл Үгүй Идээн Өглөгтийн хотол баясгалангийн хүрээнд суун авай гэж Ширээт гүүшийн орчуулсаныг англи хэлнээ Thus have I heard at one time: The Enlightened One was residing in the city of Sravasti at the Jetavana monastery in Anathapindika's park гэж буулгажээ. Монгол эхэд Шравастит хот дахь Ялгуугч хан хөвгүүний цэцэрлэг дэх Итгэл Үгүй Идээн Өглөгт гэрийн эзний хийдэд Бурхан заларсан гэж буй. Хотол баясгалангийн хүрээ (төвдөөр kun dga'ra ba) бол “цэцэрлэг”-ээс гадна “сүм хийд” гэсэн утгатай. Бурхан багш Ялгуугч хан хөвгүүний цэцэрлэгт биш харин хийдэд заларсан гэж С.Фрай буулгажээ.*

81 *Le Datavikonamasutra texte Mongol du Toyin guisi par Ce.Šagdarsüren, Budapest, 1989, 23.*

82 *Оноосон нэрийг орчуулах тухайд “Мэргэд гарахын орон” толь бичигт өгүүлсэн нь “бас бандид шидтэн ба хаан түшмэл тэргүүтэн бодгалисын нэр хийгээд орон цэцэг жимс мод тэргүүтний нэрийг орчуулваас мэдэхүйеэ бэрх бөгөөд өгүүлэхүйеэ амар үгүй болох тул нэрийн эх сүүл аль зохиотод бандид ба хаан хийгээд цэцэг хэмээх тэргүүтэн алинаа өгүүлэх нэгэн нэрийг нэмж мөнхүү энэтхэг буюу төвд нэрээр талбигдахуй” гэж бичжээ. Ширээт гүүшийн орчуулга нэг талаар уг толийг зохиохоос өмнө гарсан, нөгөөтэйгүүр оноосон нэрийг үгчлэн орчуулах төвд уламжлалыг баримталсан байна.*

нэр тааралдана. Тэдгээр нэрийн бичлэг жинхэнэ санскрит бичлэгээсээ ямар нэгэн байдлаар хазайсан байгаа нь төвдөөс дамаа буулгасан, хуулан бичигч, бар сийлэгчийн ялгаатай тэмдэглэсэнтэй холбоотой байж болох ч төвд, монгол дуудлагын нөлөөгөөр тийнхүү өөрчлөгджээ. Тухайлбал “Үлгэрийн далай”-н монгол орчуулгуудад Варанаса гэдэг оноосон нэрийг монголоор Varanasa, Varanasi, Varanase (төвдөөр Baranasi) гэх мэт зөрөөтэй тэмдэглэсэн байх жишээтэй. Тиймээс газар орон болон хүний нэрийг С.Фрай санскрит жинхэнэ дуудлага, бичлэг рүү ойртуулж буулгахыг зорьсон болохыг дараах жишээнээс харж болно.

Монгол бичлэг	Англи хөрвүүлэг	Монгол бичлэг	Англи хөрвүүлэг
Варанаси (орон)	Benares	Сүмбэр (уул)	Meru
Удияана (орон)	Udrayana	Очир (охин)	Vajra
Замбутив (тив)	Jambudvipa	Удвал (шамнанц)	Udpala
Ананд (бурханы шавь)	Ānanda	Дэвадад (бурханд тэрслэгч)	Devadatta
Майдар (бурхан)	Maitreya	Гашиб (бурхан)	Kāsyapa
Судодана (бурханы эцгийн алдар)	Śuddhodana	Махамаяа (бурханы эхийн алдар)	Mahāmāya

Зарим оноосон нэрийг буулгахдаа төвд галигаас дамаа буулгажээ. Тухайлбал Жилингарли, Жүндэ хэмээх оноосон нэрийг *Byin-ling-kar-li*, *Kyunte* гэж төвд бичлэгийг үсгийн галигаар сийрүүлсэн ч тааралдана.

Гурав. Орчуулсан нь

“Үлгэрийн далай” судар дахь оноосон нэрийн дотор зохиолын баатрын дүр, газар орны онцлог шинжийг заан тодотгосон нэр цөөнгүй бий. Тэдгээр нэрийг хэрхэн орчуулсаныг дараах хүснэгтээс харъя.

Монгол нэр	Англи орчуулга	Монгол нэр	Англи орчуулга
Ялж Төгс Нөгчсөн бурхан	Victorious Perfectly Departed Enlightened One, The Enlightened One	Их Өглөгт (хөвгүүн)	Virtuous
Сайн Эрэгч (хөвгүүн)	Good Searcher	Алтан Эрдэнэт (хөвгүүн)	Golden Gem
Муу Эрэгч (хөвгүүн)	Evil Searcher	Тэнгэрийн Цэцэг (хөвгүүн)	Flower of the Gods
Их Өглөгт (хөвгүүн)	Great Charity	Гөрөөсөнд Аюул үгүй өгтсөн орон	Deer Park

Ийнхүү орчуулах нь зохиолд гарч буй дүрүүдийн зан төрхийг тодруулж буй давуу талтай. Зохиолын дүрийн шинж чанар, сэтгэл хөдлөлийн өнгө аясыг харуулах талаар

ямар эрэл хайгуул хийснийг Муу Эрэгч хэмээх нэрийн орчуулгаас харж болно. Орчуулагч зохиолын баатрын хорон муу санааг тод томруун дүрслэн гаргах зорилгоор Мууг Эрэгч хөвгүүний нэрийг Гай Зовлонг Эрэгч (Evil Searcher) хэмээн орчуулжээ. Зарим оноосон нэрийг ерөнхийлөн орчуулах аргаар буулгасан тал ч бий. Тухайлбал, Гөрөөсөнд Аюул үгүй Өгтсөн Орон хэмээх газар бол орчин цагийн Энэтхэг орны Варанаса хот дахь Сарнатх хэмээх газрын нэр бөгөөд тус газар Бурхан багш Дөрвөн Үнэний сургаалаа айлджээ. Домог ёсоор тус орны эзэн олон гөрөөс агнажээ. Түүнийг үзсэн гөрөөсний хаан ихэд гашуудан зовж, гэмгүй олон гөрөөс хөнөөх үйлээ нэгмөсөн зогсоовол хариуд нь өдөр бүр нэг гөрөөс өгөхийг амлажээ. Нэгэн удаа хээлтэй гөрөөсний ээлж таарахад мөнөөх гөрөөсний хаан түүнийг энэрч нигүүлсэн, оронд нь өөрийн биеэ өргөх болжээ. Түүний энэ энэрэнгүй үйлийг тус орны харгис эзэн үзэж уяран зөөлөрч гөрөөс агнахаа бүрмөсөн зогсоосон учир тэр оронд буга гөрөөс айх аюулгүй нутаглах болсон гэсэн домгоос үүдэж Гөрөөсөнд Аюул үгүй Өгтсөн Орон хэмээн Ширээт гүүшийн орчуулсаныг С.Фрай Deer Park гэж хөрвүүлжээ. Энэ нь уг оноосон нэрийн утгыг ерөнхийлөн орчуулсан хэрэг юм.

Хуучирсан үгийг орчуулсан нь

“Үлгэрийн далай” судрын үгийн санд өнөөгийн уншигчид тэр бүр ухааж мэдэхгүй, хуучирсан үг хэллэг цөөнгүй бий. Тиймээс ийм үг хэллэгийг хэрхэн орчуулсаныг цөөн жишээн дээр авч харьцуулсанаа толилуулъя.

1. Сүмбэр уулыг гич лүгээ яахин адилтгаж болму.

How can a pile of sand compare with Mt. Meru?⁸³

Энэ өгүүлбэр дэх “гич” хэмээх үгийг хэрхэн орчуулсаныг авч үзье.

Гич (тө: yungs kar) бол “иш нь өндөр, навч нь ногоон, цэцэг нь хурц шар, шар будаа мэт тослог үртэй, амт аагим ургамал, юнгар ч гэж нэрлэх” энэ үгийг “элсэн овоо” (a pile of sand)-гоор сольж орчуулжээ. Ингэснээр монгол орчуулга дахь Бурхан багшийг эгэл жирийн хүнтэй харьцуулсан дүрслэлийн хүчийг сулруулсан байна. “Гич” бол шар будаа шиг өчүүхэн жижиг үр бөгөөд эгэл ардыг Ширээт гүүш өчүүхэн будаатай, Бурханыг Сүмбэр уултай жишин харьцуулж ямар их харьцуулашгүй ялгаа зөрөөтэй болохыг дүрслэн харуулахыг зорьжээ⁸⁴. Харин англи хэлнээ өчүүхэн будааг “элсэн овоо”-гоор сольсноор харьцуулан жишиж буй хоёр зүйлийн онцлог ялгаа, дүр дүрслэлийн хүч харьцангуй сул болжээ.

2. Их далайг үхрийн харины усан (qarin-u usun) лугаа яахин адилтгамуй?

How can a cow-hoof puddle compare with the great ocean?⁸⁵

“Харины усан” гэсэн үгийг хэрхэн орчуулсаныг авч үзье.

83 Sutra of the wise and the foolish (mdo bdzans blun) or the ocean of narratives (üliger-ün dalai), translated from the Mongolian by Stanley Frye, Library of Tibetan works and archives, Daramsala, India, New Delhi, 1981. pp.234.

84 Тө: ri rab lhun po yungs dkar dang bsgrun pa'am

85 Sutra of the wise and the foolish (mdo bdzans blun) or the ocean of narratives (üliger-ün dalai), translated from the Mongolian by Stanley Frye, Library of Tibetan works and archives, Daramsala, India, New Delhi, 1981. pp.234.

Сумадираднаа “Төвд монгол толь”-доо *ba rmig* гэдэг үгийг “Үхрийн гарин, үхрийн туурай” гэжээ. Тэгэхээр “гарин” гэдэг үгийг туурай гэж ойлгож болох байна. Гэтэл Субашидийн Сономгарагийн орчуулгад “үхрийн туурайн гариныг усаар дүүргэх хялбар” (71 дүгээр бадаг)⁸⁶ гэсэн мөр буй. Тэгэхээр Сономгара туурай биш харин туурайн гишгэсэн мөр гэж буулгажээ. Үхрийн харины(гарины)ус гэдэг хуучин үг хэллэгийг “үхрийн туурайн тогтонги ус” буюу “үхрийн гишгэсэн мөрт тогтох ус” гэж С.Фрай зөв буулгасан байна. “Харины ус” хэмээх хэллэгийг орчуулахдаа С.Фрай “үхрийн туурайн ус” хэмээх төвд хэллэгийг (тө: *ba rmig gi chu*) дам буулгажээ.

3. Тэр цагт тэр балгасанд нэгэн хуурч эм нэгэн зардсандаа жалам өгч Убагубдагаас цэцэг худалдахаар илгээв.

At that time there lived in that city a certain courtesan. One day she gave money to one of her servant girls and sent her to Upagupta to buy flowers...⁸⁷

Энэ өгүүлбэр дэх “жалам” хэмээх үгийг хэрхэн орчуулсаныг ажиглая.

“Хорин наймтын тайлбар толь”-д “жалам- овоо, мод, хэнгэрэг зэрэг шүтээний зүйлд уясан бүч залаа, бөс зангиа тэргүүтэн” гэж тайлбарласан байх бөгөөд энэ үгийг С.Фрай “мөнгө” гэж буулгасан байна⁸⁸. Энэ нь ямар нэгэн шүтээн тахилын зүйлийг илгээж цэцэг авсан гэсэн монгол эхийн санааг европ хүний хүний сэтгэлгээгээр мөнгө өгч авсан гэж хөрвүүлсэн нь ямар нэг зүйлийг хүнээс зүгээр авч болохгүй, заавал үнэ хөлсийг нь өгч байж авах учиртай гэсэн европ хүний сэтгэлгээгээс үүдсэн бололтой. Нөгөөтэйгүүр төвд сударт энэхүү “жалам” хэмээх үгтэй дүйх хэллэг байхгүй, толь бичгээс тус үгийн тайлбарыг олж харах боломжгүй байсан тул тийнхүү ургуулан бодож хөрвүүлжээ.

4. Нөгчсөн ба ирээдүй ба эдүгээгийн гурван цагийг гарын алган дахь имиди мэт тодорхойяа мэдмү.

...he clearly knows the three times: the past, the present, and the future, like a *myrobalan fruit* in the palm of his hand⁸⁹.

Имиди гэдэг түрэг уйгар гаралтай үг. Төвдөөр “жүрүр” хэмээсэн байх бөгөөд эл үгийг *a myrobalan fruit* буюу “арүрийн үр” хэмээн орчуулжээ. Арүр бол “дотроо ястай, ясны дотор тослог идээтэй, амт эхүүн, хэлбэр гонзгойвтор бөөрөнхий, хоёр үзүүр нь шовгор, чийгэрхэг, дулан оронд ургадаг нэгэн зүйл модны үр”. Жүрүр бол эмнэлэгт хэрэглэдэг нэгэн зүйл долоогоны үр юм. Арүр, барүр, жүрүр гурвыг гурван үр (тө: ‘*bras bu gsum*) гэх бөгөөд орчуулагч С.Фрай чухам *a myrobalan fruit* (арүр)

86 Цахар гэвш энэ мөрийг “үхрийн гишгэсэн мөрийг усаар дүүргэх хялбар” гэж орчуулжээ.

87 *Sutra of the wise and the foolish (mdo bdzans blun) or the ocean of narratives (üliger-ün dalai)*, translated from the Mongolian by Stanley Frye, Library of Tibetan works and archives, Daramsala, India, New Delhi, 1981. pp.232.

88 Харин “Үлгэрийн далай” судрын төвд эх болох “Занлундо” сударт “тэр цагт тэр хотод нэгэн хуурч эм шивэгчнээ Убагубда-гаас цэцэг худалдан авхуулахаар зарав” гэж байх бөгөөд ямар нэгэн зүйл өгсөн гэсэн санаа байхгүй.

89 *Sutra of the wise and the foolish (mdo bdzans blun) or the ocean of narratives (üliger-ün dalai)*, translated from the Mongolian by Stanley Frye, Library of Tibetan works and archives, Daramsala, India, New Delhi, 1981. pp.229.

гэж орчуулахдаа ‘bras буюу “үр” хэмээх төвд үгийг эх болгож, гурван үрийн дотроос эмийн хаан гэгдэх “арүр”-ийг сонгожээ. Энэ нь орчуулгын хувиргалын талаас авч үзвэл ерөнхий ойлголтыг нарийвчилж орчуулсан хэрэг мөн боловч угтаа европ хүний сэтгэлгээ тодруулбал англи хэлээр илэрхийлэх онцлогтой ч холбоотой байж болох юм.

5. Хаан нь үлэмж баясан бишрээд тэндээс нэгэн хүнийг зуун мянган дуун сонсдох газарт хүрэгч тийм нэгэн заанд унуулж Замбуутивийн хамаг улсад ийн хэмээн тунхаг тархаав.

The emperor .. sent a courier with a mighty voice to all the continent of Jambudvipa.

“Дуун сонсдох газар” хэмээх үг бол “rgyang grags” хэмээх төвд үгийн орчуулга бөгөөд санскритаар krośa, монгол бичгээр “хөрс” (kbrüsü) хэмээн бичнэ. Энэ үг хол ойрын хэмжээ заасан үг бөгөөд нэг газар (360 алд буюу 576м)-ыг найм хуваасны нэгтэй тэнцэнэ⁹⁰. Тойн гүүш энэхүү төвд үгийг “зуун мянган нумын туршийн чинээт газар” гэж утгачилж орчуулжээ. Харин С.Фрай “Маш том дуутай элчийг илгээсэн” гэж ташаа хөрвүүлсэн байна.

Ийнхүү ганц нэг үгийг эндүү ташаа буулгасан, зарим газар орчуулгыг хураангуйлж товчилсон зэрэг нь орчуулагч С.Фрай-н орчуулгын үнэ цэнийг бууруулахгүй. Монголын ард түмний шүтээн төдийгүй нийт ард түмний хүртээмж болж, урлаг утга зохиолд ул мөрөө үлдээсэн “Үлгэрийн далай” хэмээх 300 жилийн өмнө хэвлэгдэн гарсан эртний уран зохиолын энэхүү гайхамшигт дурсгалын агуулгыг дэлхий дахины уншигчдад хүргэж, монголын шашин соёлыг таниулан мэдүүлсэн С.Фрай-н ач тусыг онцлон тэмдэглэвэл зохино.

Резюме

Сутра “Үлгэрийн далай” (Сутра о мудрости и глупости) включённая в 90-ый том монгольского Ганжура является переводом Ширэгэту гуши из Хухэ-хото. Данный перевод, изданный в 1714 году был переведён на английский язык и был опубликован в 1981 году С.Фраем. Перевод Ширэгэту гуши, написанный старописьменным монгольским языком в 17 веке был переведён с тибетского языка на монгольский, который в свою очередь тоже был переведён с китайского и санскритского языков. В тексте монгольского перевода преобладают санскритские заимствования, буддийские термины, которые были успешно переведены С.Фраем на английский язык. В данной статье нами рассмотрены переводы собственных имен, а также некоторые архаизмы встречающиеся в монгольском тексте. В результате лексикологического анализа английского перевода мы пришли к выводу, что содержание английского текста полностью соответствует содержанию монгольской сутры, за исключением единичных недоразумений, и некоторых сокращений, которые не могут умалить значение данного перевода.

90 Я.Цэвэл, Монгол хэлний товч тайлбар толь, нэмж дэлгэрүүлсэн хоёрдугаар хэвлэл, Улаанбаатар, 2013.